

*Кузьменко М. Д., кандидат психологічних наук,
науковий співробітник, НМЦ кадрової політики МО України (м. Київ)
Числіцька О. В., кандидат психологічних наук, старший науковий
співробітник НДІ проблем військової медицини УВМА (м. Київ)*

ІПСАТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ

Стаття присвячена проблемі психологічного вивчення у сучасній психологічній науці. На перший план поряд із фундаментальними аспектами виходить інструментарій, за допомогою якого здійснюється кваліфікація досліджуваного феномену. Виствітлюються особливості створення та специфіка застосування іпсативного інструментарію психологічного вивчення.

Ключові слова: іпсативний інструментарій, тест, психологічне вивчення.

Статья посвящена проблеме психологического изучения в современной психологической науке. На первый план рядом с фундаментальными аспектами выходит инструментарий, с помощью которого осуществляется квалификация исследуемого феномена. Освещаются особенности создания и специфика применения ипсативного инструментария психологического изучения.

Ключевые слова: ипсативный инструментарий, тест, психологическое изучение.

Сталий розвиток та функціонування Збройних Сил України (ЗС України) неможливий без якісного всебічного забезпечення. Досвід застосування ЗС України засвідчив, на рівні з іншими видами забезпечення, саме важливість кадрового забезпечення. Кадрове забезпечення здійснюється відповідно до нормативно-правових актів та відомчих керівних документів. Відповідно до «Концепції кадрової політики в Збройних Силах України» [10] залучення (відбір) громадян на військову службу має відбуватися, зокрема через визначення придатності за рівнем освіти та морально-психологічними якостями. Також одним із напрямків Концепції є створення єдиної системи «психологічної роботи на етапах відбору, професійного становлення та розвитку військово-професійних якостей військовослужбовців через запровадження інноваційних психолого-педагогічних технологій та методик» [10].

Відповідно до спільної Директиви Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України від 10.10.13 № Д-1 «Про основні заходи кадрового забезпечення Збройних Сил України на період до 2017 року» [6], одним із пріоритетних завдань кадрового забезпечення вважається врахування під час прийняття кадрових рішень «висновків комплексного оцінювання військовослужбовців, звертаючи при цьому особливу увагу на рівень сформованості моральних, психологічних, воєнно-ідеологічних якостей військовослужбовця».

Вирішення цього завдання не мислиться без застосування науково-обґрунтованих методів та перевіреного інструментарію

вивчення особового складу. Метою статті є здійснення аналізу сучасної теорії та практичних аспектів застосування інструментарію психологічного вивчення.

Застосування окремих елементів психологічного вивчення особового складу в Збройних Силах України мали місце протягом відносно нетривалого (у цивілізаційному вимірі) часу їх існування. Рушійною силою таких спроб переважно виступали органи по роботі з особовим складом (виховної чи соціально-психологічної у різні часи). Адже саме ці «фахівці людських душ» розуміли важливість та доцільність врахування індивідуальних характеристик в різних аспектах існування військовослужбовця та їх вплив на виконання поставлених завдань.

Психологічна наука, що частково втратила зв'язок із «республіканським центром», характеризувалася періодами підйому та спаду. Підготовка та функціонування Збройних Сил України була щільно пронизана окремими елементами виховної роботи, врахуванням важливих аспектів інтелектуальних та інших здібностей. Проте говорити про системність застосування військової психології, яка практично немислима без застосування психологічного вивчення, було б передчасним.

Із заснуванням підготовки фахівців виховної роботи спочатку на оперативно-тактичному рівні (1994), а згодом на тактичному (1997) з'явилися офіцери нового рівня розуміння психологічних аспектів діяльності війська. Цей час характеризується спробами застосування доступних на той час психологічних методик у практиці виконання завдань виховної роботи. Мало

хто ставив питання про дотримання вимог до інструментарію та умов процедури, не кажучи вже про інші психометричні характеристики.

Значним здобутком та кроком вперед у цьому напрямку варто вважати поширення знань щодо методології психодіагностичного методу [4]. спочатку не терені України, а згодом й інших країнах. Мова йде про вивчення індивідуально-психологічних якостей за допомогою психодіагностичного методу, тобто постановки психологічного діагнозу.

Існує велика чисельність методик (тестів, опитувальників) різного спрямування. Їх відрізняє методологія розробки, сфера застосування, відомості про стандартизацію та валідацію, надійність тощо. Заради справедливості не можна не згадати про методики із слабко структурованим стимулом, які ще називають проєктивними методиками. Інтерпретація їх результатів потребує більшого індивідуального досвіду та практики.

Часто, обробка результатів стандартизованого інструментарію, відбувається за наявними, доступними інструкціями, в яких відсутні дані про специфіку вибірки на якій вони були отримані. Теоретично тільки на таких вибірках (за вказаними параметрами) можливе подальше застосування методики. Твердження є вірним для конструктів, що є чутливими до параметрів вибірки, що також перевіряється експериментально (емпірично).

З метою оптимізації системи психологічного забезпечення Соціально-психологічний центр Збройних Сил України пропонував комплекс психологічних методик, які являють собою систему динамічного психологічного вивчення військовослужбовців та військового колективу. Сутність комплексу полягав у здійсненні психологом протягом навчального року планомірної системної роботи з організації психологічного вивчення індивідуально-психологічних особливостей військовослужбовців, а також процесів у військових колективах [7]. Проте посібник, з самого початку будучи обмеженим у періоді застосування, з часом втратив чинність, залишаючись суттєвим методичним порадищем для фахівців по роботі з особовим складом.

Відповідно до наказу Міністра оборони України від 29.06.2010 № 336 «Про затвердження Положення про організацію військово-соціологічних, соціально-

психологічних та психологічних досліджень у Збройних Силах України» завданням психологічних досліджень є: «вивчення, відбір, раціональний розподіл військовослужбовців за напрямками підготовки і військовими посадами, визначення професійної придатності до навчання у військових навчальних закладах, виховання та психологічна підготовки особового складу, їх реабілітація (реадаптація) до умов військової служби, підвищення ефективності управління військовими колективами (малими групами військовослужбовців)» [8]. Результатом логічного синтезу завдання психологічних досліджень стає обґрунтоване припущення, що психологічне вивчення особистості військовослужбовця, його індивідуальних (індивідних) якостей стає засобом виконання таких завдань, способом досягнення мети. Адже саме інструментарій психологічного вивчення виступає поєднуючою ланкою експериментального плану та емпіричного результату.

Специфіка предмету пізнання психологічної науки – психіки, полягає у неоднозначності трактувань її функціонування та проявів. В залежності від рівня виміру людини (індивід, особистість, індивідуальність) існують психологічні конструкти, вимірюванням (вивченням) яких займається психолог. Конструкт – «приблизний синонім поняття ... в тому сенсі, що й те й інше є в основному логічним чи інтелектуальним утворенням. ... В тестуванні – якість або риса.» [3, с. 370]. Психологічний конструкт «являє собою абстракцію, оцінити яку можна лише опосередковано» [11, с. 26], проте надійно достовірно у прийнятних (з точки зору статистики) з відомими обмеженнями. У будь-якій науці існують свої проблеми та шляхи їх вирішення. Переважна більшість інструментарію, що була розроблена, базується на теорії рис, типологізації респондентів чи результатах клінічних перевірок з їх порівнянням з не хворими.

Під час конструювання тесту загальна мета полягає у досягненні кількості завдань (запитань, тверджень), що забезпечить необхідний ступінь надійності та валідності конкретного вимірювання. Це досягається шляхом апробації значної кількості завдань та вибір найбільш доцільних, що привносять найбільший «внесок». Класично завдання оцінюють за важкістю, середнім, дискримінативністю, надійністю тощо. Для вирішення таких завдань на допомогу

психологу розроблені спеціалізовані програми на кшталт SPSS, OSA чи можливе застосування інших, часом не менш ефективні, «Microsoft Office», «R».

Головним, напевно, етапом розробки стає стандартизація тесту, як процедура переведення результатів у бальну шкалу [13]. Таке перетворення зручніше та наочніше для розуміння. Проте, при розробці «вузькопрофільних» тестів можна обмежитися обрахуванням межового значення, яке розрізняє групи респондентів із протилежними характеристиками ознаки. Варто згадати про певні недоліки нормативних тестів, що спираються на класичну теорію тестів: відносність норм та вибірок стандартизації; акцент робиться на порівнянні досліджуваних між собою, а не виявлення унікальної внутрішньої структури діагностованих феноменів, умисне та мимовільне спотворення результатів (часто внаслідок надання соціально-бажаних відповідей) [1].

Альтернативою нормативному оцінюванню (порівняння індивідуальних результатів зі статистичними значеннями нормативної вибірки) є іпсативне оцінювання, яке набирає усе більшого розповсюдження останнім часом [9]. Іпсативне оцінювання – «підхід до оцінки та інтерпретації показників що вимірюється тестом, що ґрунтується на встановленні їх відношення до вираженості інших із ним пов'язаних» [5, с. 167]. Тобто показник оцінюється суб'єктивно по відношенню до ступеня прояву інших.

Для іпсативного вимірювання підходять тільки конструкти (феномени), що мають значення для самого досліджуваного при здійсненні осмисленого вибору (ранжування) відповіді. Тому найкращим напрямком іпсативного вимірювання є цінносні орієнтації, мотиваційна спрямованість, особистісні переваги, побудова профілю особистості – тобто коли визначення

кількісних значень не носить абсолютний характер.

Для прикладу Методика діагностування «Великих» факторів темпераменту й характеру відому як «Велика П'ятірка». Таку назву вони одержали в 60-80-ті роки під час значних статистичних і психолінгвістичних досліджень, проведених незалежними фахівцями з різних країн. Вважається, що за допомогою цих факторів можливо побудувати достатньо інформативний профіль особистості. Першим п'яти факторну модель отримав Д. Фіске, що працював з 22 особистісними характеристиками зі списку Кеттела. Він показав, що оцінки цих особистісних характеристик з 3-х джерел (самооцінка, оцінка знайомими й професійними психологами) мають подібну факторну структуру. Варто нагадати, що першу спробу скласти вичерпну таксономію рис здійснив саме Р. Кеттел, що піддав словник з 4500 термінів, які характеризують стійкі особистісні риси, процедурам семантичної й емпіричної класифікації, звівши цей список до 35 характеристик.

На пострадянському просторі перший тезаурус із 2090 російськомовних термінів, що позначають особистісні риси, був складений О.Г. Шмельовим та В.І. Похилько у 1993 році. Отримана ними латентна структура з 15 факторів виявилася схожою з даними Л. Голдберга: чотири з перших 6 факторів (позначені як альтруїзм, інтелект, енергія-веселість, сумлінність) відповідали факторам «Великої п'ятірки» однозначно, а факторові емоційної стабільності відповідали два, позначені як твердість й емоційна стабільність.

Методики застосовується вже протягом тривалого часу, але створюються нові інтерпретації, в тому числі іпсативного формату (Приклад Рис. 1).

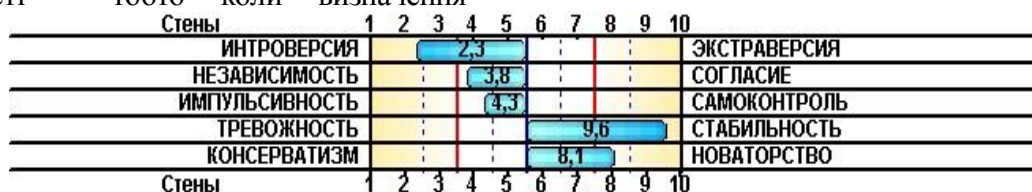

Рис. 1. Графічне вираження результатів «Великої п'ятірки» (іпсативний варіант).

Середні значення (від 4.5 до 6.5 степенів) умовно трактується як норма вираженості фактора. У даний проміжок, як правило, попадає близько 40% від загального числа респондентів. Крайні значення (низькі та високі) вказують на вираженість або надвираженість рис, властивих відповідному полюсу. В область вираженості низьких (від

2.5 до 4.4 степенів) і високих (від 6.6 до 8.5 степенів) значень потрапляє приблизно по 24% респондентів. В область надвираженості низьких (від 1 до 2.4 степенів) і високих (від 8.6 до 10 степенів) значень потрапляє приблизно по 6% респондентів [14].

Одним із варіантів іпсативного інструментарію психологічного вивчення

можна вважати тести «вимушеного вибору» - коли разом із обранням найбільш характерної ознаки обирається найменш характерна. При чому усі запропоновані варіанти відповідей мають рівний рівень соціальної бажаності. Слід зазначити, що прихильники використання іпсативних даних, усвідомлюючи їх особливості та специфіку, впевнені в існуванні значних переваг формату вимушеного вибору над іншими форматами тестових пунктів. До таких можна віднести кращу опірність систематичним помилкам пов'язаним зі стилем відповіді досліджуваного, більшу стійкість іпсативних методик до навмисної фальсифікації результатів. Хоча формат вимушеного вибору, безсумнівно, виключає найбільш простий спосіб фальсифікації результатів (виставляння високих оценок по всіх позитивних характеристиках), він не забороняє випробуваному відповідати найбільше контекстуально прийнятним шляхом. [1, с. 20].

Перспективним вважається застосування іпсативного інструментарію психологічного вивчення на етапі щорічного оцінювання та складання індивідуальних завдань в системі індивідуальної підготовки. Адже індивідуальний профіль офіцера, отриманий за допомогою іпсативного опитувальника достатньо достовірно розкриє особистісні переваги, мотиваційні чинники тощо. В кінцевому рахунку, передбачається підвищення ефективності опанування матеріалу за рахунок врахування індивідуальних мотиваційних аспектів офіцера.

Дійсно, варто зазначити перевагу використання на сьогоднішній день тестів у ситуації «клієнта» (коли учасник тестування зацікавлений в результатах тестування). Коли людина зацікавлена в розгорнутому зворотному зв'язку, особливо якщо він буде використатися для формування розвиваючих заходів для нього, то результати найчастіше виявляються значно більше яскравими: і фахівцю набагато легше працювати над рекомендаціями та прийняття результатів учасником зростає в рази.

Інший приклад прогресу на тлі математичного моделювання - це IRT (Item Response Theory), що звичайно переводиться як Теорія тестових завдань, «теорія латентної характеристики». Теорія призначена для оцінки прихованих (латентних) властивостей респондентів і параметрів завдань тесту за допомогою застосування математико-статистичних моделей вимірювання. Даний

підхід специфічний тим, що робиться спроба розглянути відповідь на кожне питання окремо, не поєднуючи пункти в шкали. Останні дослідження свідчать про значний успіх застосування IRT для вирішення проблем іпсативних даних та зменшення ефекту соціально бажаних відповідей [15, 16].

Ще однією проблемою, не вирішеною повною мірою залишається нормативно-правові аспекти застосування інструментарію психологічного вивчення. Часом не ліцензована, розповсюджена адаптація західного тесту активно застосовується, і на його підставі приймаються певні кадрові рішення. Однак у напрямку створення легальних інструментів також відбуваються позитивні зрушення. Робота із професійними компаніями чи то державними структурами виховує користувачів і прищеплює їм культуру грамотного використання тестів. Проблема доступності інструментарію дозволяє вивчити тест і відповіді до нього (окрім Інтернету, багато книжкових видавництв продовжують видавати збірники тестів так, начебто це є загальною спадщиною світової культури). Сучасних статистичних норм за тестом часом не існує; у найкращому разі користувачі порахували локальні норми окремої вибірки [12].

Аналіз теоретичних джерел та практики застосування інструментарію психологічного вивчення дозволяє констатувати наявність суттєвих проблем, вирішенням яких переважно займаються окремі науковці або колективи. Створення нового та «легалізація» модифікованого інструментарію потребує значних зусиль та залучення кваліфікованих фахівців. Доцільно здійснювати розробку та впровадження іпсативного підходу психологічного вивчення у контексті діагностування індивідуальних особливостей, при якому абсолютне значення параметру є другорядним.

У завершення хотілося б погодитися спільних проблемах психодіагностики на пострадянських теренах:

а) мала кількість у професійних психодіагностів, що займаються розробкою, адаптацією й стандартизацією тестів;

б) незначна кількість вітчизняних професійних психодіагностичних методик при невиправданій довірі до давно застарілих закордонних методик;

в) низька психодіагностна й особливо психометрична культура психологів - користувачів тестів;

г) застарілий зміст програм навчання психодіагностиці;

д) порочна практика видання у відкритій пресі й поширення методик будь-якому покупцеві [2].

Перспективами подальшого розвитку вбачається інтенсифікація процесу розробки

нового психодіагностичного інструментарію, в тому числі застосовуючи сучасні інформаційні, психологічні та математичні теорії. Іпсативний інструментарій психологічного вивчення може стати важливим напрямком розвитку психодіагностичної науки.

Список літератури

1. Батурич Н.А. Іпсативні особистісні тести вимушеного вибору: аналіз зарубіжного досвіду / Н.А. Батурич, А.Е. Іванов. Вестник Южно-Уральського державного університету. Серія: Психологія. № 3 / Т 6 – 2013 С. 17-24.
2. Батурич Н.А. Сучасна психодіагностика Росії / Н.А. Батурич // Вестник ЮУрГУ. Серія: Психологія. 2008. Т. 2. № 32. С. 4-9.
3. Большой толковый психологический словарь Т.1 (А-О); пер. с англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече», 2001. – 592 с.
4. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика особистості: понятійний апарат і методи дослідження: автореф. дисс. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Л. Ф. Бурлачук; – Київ, 1989. – 38 с.
5. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодіагностике / Л. Ф. Бурлачук, 3-е изд. – 2008. – 688 с.
6. Директива Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України від 10.10.13 № Д-1 «Про основні заходи кадрового забезпечення Збройних Сил України на період до 2017 року. Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/realizacziya-kadrovoi-politiki/direktiva-pro-osnovni-zahodi-kadroвого-zabezpechennya-zbrojnih-sil-ukraini-na-period-do-2017-roku.html>.
7. Динамічне психологічне вивчення особового складу / Баношенко В.О., Копаниця Н.І., Литвиненко Е.С., Солодовніков В.С., – К.; СПЦ ЗСУ, 2009. – 60 с.
8. Положення про організацію військово-соціологічних, соціально-психологічних та психологічних досліджень у Збройних Силах України затверджене наказом Міністра оборони України від 29.06.2010 № 336.
9. Іванов А.Е. Іпсативні особистісні тести вимушеного вибору: специфіка розробки / А.Е. Іванов // Вестник ЮУрГУ. Серія «Психологія». 2014. Т. 7. № 3. С. 14-21.
10. Концепція кадрової політики в Збройних Силах України затверджена наказом Міністерства оборони України від 04.12.2013 № 843 Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/kadrova-politika/konczepczija-kadrovoi-politiki-v-zbrojnih-silah-ukraini>.
11. Крокер Л. Введение в классическую и современную теорию тестов: учеб.: пер. с англ. / под ред. В.И. Звонникова, М.Б. Чельшковой. - М.: Логос, 2010. - 668 с.
12. Лурье Е. Психологические тесты в оценке компетенций / Е. Лурье // «Кадровик. Кадровый менеджмент», 2009, № 9.
13. Митина О. В. Разработка и адаптация психологических опросников. / О. В. Митина. – М.: Смысл, 2011. – 235 с.
14. B5splus: Большая пятерка (ипсативная версия) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ht.ru/cms/component/content/article/10978>
15. Brown A. How Item Response Theory can solve problems of ipsative data [Electronic resource] / A. Brown. URL: <http://annabrown.name/files/documents/Thesis-presentation-Anna-Brown-2011-IMPS.pdf>. Title from the screen
16. Brown A Item Response Models for Forced-Choice Questionnaires: A Common Framework. A Common Framework [Electronic resource] / A. Brown. URL: <https://kar.kent.ac.uk/44137/1/IRT%20modelling%20of%20forced-choice%20questionnaire%20data%20FINAL%20pre-production.pdf>

*Kuzmenko M. D., PhD in psychology, staff scientist of the scientific
Chislitska O. V., PhD in Psychology, senior staff scientist*

IPSATIVE TOOLKIT OF THE PSYCHOLOGICAL STUDY

Article is devoted a problem of psychological study in a modern psychological science. On the foreground nearby from fundamental aspects appears the toolkit which helps the estimation of a phenomenon that is investigated. The features of creation and application specificity of psychological study ipsative toolkit are disclosed. The best ipsative measurement directions are value orientations, motivational orientation, personal preferences, personality profile construction - that is, when determining quantitative values is not absolute.

Practical aspects of psychological study are characterized by absence of settlement of is standard-legal sphere both low qualification and methodical level of experts which carry out it. So it is reasonable to start creation and realization of ipsative approach to psychological study for individual features diagnostics including applying modern information, psychological and mathematical theories.

Key words: ipsative toolkit, test, psychological study